

Boekbesprekingen

interpretatie geen breuk of mijpaal, maar een stap in een eeuwenoude transformatie van sociale zorg. De nadruk die hiermee gelegd wordt op continuïteit in de ontwikkeling van de sociale zekerheid heeft de laatste jaren de belangstelling voor vroegere vormen van sociale zorg opgewekt. Het recente proefschrift van Brigitte Widdershoven over onderlinge ziekenfondsen kan beschouwd worden als een exponent van deze verandering in de historiografie.

Widdershoven beschrijft in haar studie de omgeving, de interne organisatie en het functioneren van de onderlinge ziekenfondsen tussen 1890-1941. In deze periode maakten de onderlinge ziekenfondsen als particuliere verzekeringsorganisaties een snelle ontwikkeling door. De onderlinge ziekenfondsen opereerden autonoom op een vrije markt, zonder structurele financiële steun van de overheid. Pas met de invoering van het Ziekenfondsbesluit in 1941 veranderden de onderlinge ziekenfondsen in uitvoeringsorganisaties van de overheid. Widdershoven kiest nadrukkelijk voor een bottom-up benadering. In de bestaande studies gaat volgens haar de aandacht eenzijdig uit naar de bestuurders en de zorgverleners (top-down), waardoor de rol van de verzekerden onderbelicht blijft. De veronderstelling van Widdershoven is dat de verzekerden zich in hun keuze voor een onderling fonds lieten leiden door wederzijdse afhankelijkheid en solidariteit. Op grond van deze veronderstelling stelt zij zichzelf de vraag hoe de onderlinge ziekenfondsen uitdrukking gaven aan het solidariteitsbegrip.

Hoewel er goede redenen zijn om de verzekerden als invalshoek te nemen, vindt ik de keuze om daarbij het solidariteitsbegrip centraal te stellen een ongelukkige. Om te beginnen kent het begrip een sterk normatieve lading. Solidariteit verwijst eerder naar een ideale situatie dan naar een reële situatie. Bovendien laat het begrip solidariteit zich lastig vangen in een heldere eenduidige definitie waardoor het niet of nauwelijks voor wetenschappelijke toetsing en verklaring vatbaar is. De sociologische werkdefinitie waarop Widdershoven zich baseert, is dermate algemeen geformuleerd, dat van alles en nog wat eronder valt. Om desondanks tot een enigszins werkzaam solidariteitsbegrip te komen maakt Widdershoven onderscheidt tussen een 'koud' en een 'warm' type. Het koude type komt voort uit de rationele overweging dat men van elkaar afhankelijk is om individuele levenskansen te realiseren; het warme type komt voort uit sociale betrokkenheid. In de conclusie toetst zij welk type solidariteit binnen de onderlinge ziekenfondsen de boventoon voerde. Zij bekritiseert de

uit de bestaande literatuur af te leiden veronderstelling dat het koude type het warme type in de loop van de tijd zou hebben verdrongen. Beide typen bleven tot het einde van de onderzoeksperiode min of meer intact.

Deze conclusie is erg mager, zeker als we het empirische betoog van het boek in ogenschouwen nemen. Op grond van archiefonderzoek draagt Widdershoven nieuwe informatie aan over de interne organisatie en het functioneren van onderlinge ziekenfondsen. Zij geeft een heldere beschouwing over de professionalisering, welke tot uiting kwam in een gestaag uitdijende administratieve ondersteuning en in nieuwe vormen van controle en toezicht. Nog interessanter vind ik de analyse van het functioneren van de onderlinge ziekenfondsen. Daaruit komt een dynamisch beeld naar voren van de patronen van in- en uitsluiting en van de dreigingen waarmee de fondsen worstelden. Het belang van de studie schuilt dan ook niet zozeer in de conclusies over solidariteit, maar in de gepresenteerde uitkomsten van het empirische onderzoek.

Joost van Genabeek

Kaat Wils, *De omweg van de wetenschap. Het positivisme en de Belgische en Nederlandse intellectuele cultuur 1845-1914* (Amsterdam: Amsterdam University Press 2005). 606 pp., ill. ISBN 90 5356 569 x. € 49,50.

Wie zich verdiept in de negentiende eeuw kan niet om het positivisme heen. Deze stroming was een van de belangrijkste factoren in de (wetenschappelijke) cultuur van die eeuw. Probleem: wat is 'deze stroming' precies? Het positivisme was niet één beweging, maar een heel scala aan stromingen en interpretaties die met alles verenigbaar waren en zichzelf en elkaar bovendien nogal eens leken te bestrijden. Het begrip 'positivisme' staat voor een bijzonder ingewikkelde klauwen aan betekenissen, die bovendien voortdurend veranderden. Kaat Wils heeft zich tot taak gesteld deze klauwen te ontrafelen. Dat lukt haar op bewonderenswaardige wijze in de begrips-historische studie *De omweg van de wetenschap*.

Wils onderscheidt drie hoofdbetekenissen van het begrip 'positivisme'. De eerste is een min of meer georganiseerde stroming, de tweede is het 'integrale positivisme', het door Comte geïnspireerde intellectuele gedachtegoed, de derde is de zogenaamde 'positivistische vulgaat', een materialistisch sciëntisme. Wils volgt deze drie 'sporen', zoals ze het noemt, door de Nederlandse en Belgische cultuur van 1845 tot 1914. Omdat de

eerste variant daar weinig aanhang kreeg, ligt de nadruk op de laatste twee sporen. Wils kijkt niet specifiek naar de natuurwetenschappelijke kant van het verhaal, wat voor lezers van *Gewina* misschien jammer is. Maar afgezien daarvan is er genoeg interessants te halen uit deze grondige studie.

Na een inleiding over Auguste Comte, de grondlegger van het positivisme, is het boek ingedeeld in drie delen, die ieder zijn samengesteld uit een hoofdstuk over België, een hoofdstuk over Nederland en een korte balans waarin de beide landen worden vergeleken. Comte beschouwde zijn werk als het slotstuk van de Franse Revolutie. Het zou de basis zijn voor een nieuwe samenleving, georganiseerd op wetenschappelijke grondslag, waarin ook de moraal wetenschappelijke gefundeerd zou zijn. Daarmee begon al meteen de ambiguïteit: Comte stelde de wetenschappelijke methode centraal, maar in zijn ontwerpen voor de maatschappij kreeg het morele gezag steeds meer kenmerken van een geïnstitutionaliseerde religie. Nietzsche kenmerkte het positivisme als een omweg via de wetenschap naar Rome – vandaar de titel van het boek.

In het midden van de negentiende eeuw werd het positivisme in de Lage Landen geïntroduceerd als mogelijke tussenweg tussen de verschillende politieke stromingen die tijdens de 'troebelen' van 1848 tegenover elkaar stonden. Wils omschrijft deze periode als een 'valse start', waarin weinig zichtbare resultaten werden geboekt. Toch werd in deze periode al een belangrijk verschil duidelijk tussen de Nederlandse en Belgische receptie. In Nederland kreeg het positivisme enig gewicht door het werk van Opzoomer en zijn 'positieve wijsbegeerte'. De discussie was vooral een academische aangelegenheid. In België drong het positivisme juist niet door in de universiteiten. Daar was de receptie eerder politiek getint. Het positivisme werd geassocieerd met vroegsocialistische stromingen, maar werd tegelijk ook gebruikt om zich af te zetten tegen de dromerige utopieën van vóór 1848.

Vanaf de jaren 1860 werden de discussies feller, zoals beschreven staat in het tweede deel. In België kwam er een Katholieke reactie, die vooral gericht was tegen de positivistische vulgaat. Politiek gezien werd het positivisme vooral door liberalen gebruikt. Zij zagen het juist als nuancering van het naturalisme en determinisme. In Nederland waren de tegenstellingen veel minder scherp. Daar werd het positivisme steeds beoordeeld tegen de achtergrond van de alomtegenwoordige theologische debatten, met name die rond de moderne theologie. In de loop van die debatten was het begrip 'geloof' zo ver opgerekt,

dat de tegenstelling tussen geloof en wetenschap minder problematisch was. Dat nam niet weg dat veel predikanten uit de kerk traden. Zij werden vaak journalist of schrijver. Onder meer daardoor was het positivisme volgens Wils een belangrijke factor in de opkomst van 'intellectuelen'. Ook het feit dat wetenschap, zelfs de gespecialiseerde natuurwetenschap, via het positivisme een nieuw soort maatschappelijke relevantie kreeg, speelde een rol in de zelfdefiniëring van intellectuelen in de negentiende eeuw. Dat is een van de rode draden door het boek.

Na ongeveer 1880 speelde het positivisme als samenhangende visie in Nederland nauwelijks meer een rol. Het werd een onderdeel van de academische discussies die zich concentreerden op kentheoretische kwesties. De positivistische vulgaat bleef over als mikpunt van kritiek. In België had het positivisme in deze periode juist veel gezag. In tegenstelling tot Nederland kwam daar wel een academische sociologie van de grond. In Leuven werkte kardinaal Mercier intussen aan een Katholiek antwoord. Zelfs na de Eerste Wereldoorlog liet iemand als Sarton zich nog door het integrale positivisme inspireren. Daarmee is het positivisme ook een belangrijke factor in de ontwikkeling van de wetenschapsgeschiedenis. De geschiedenis van het positivisme in de Nederlandse en Belgische cultuur wordt in dit boek zeer grondig behandeld. De informatie-dichtheid is bijzonder groot. De lezer krijgt het echter niet cadeau: enig doorzettingsvermogen is vereist. Maar het resultaat is die moeite wel waard.

David Baneke